

Өс хоһоонун көмөтүнэн оёнуу сизрдээх майгыга иитии
Шергина М.И. Ытык –Күөллээҕи Кэнчээри ОСК иитээччитэ

Аннотация

Ыстатыйаҕа уһууаанна оёнуу сизр –майгы өттүнэн иитиигэ өс хоһооннорун туттуу туһунан суруллар. Өс хоһооно – киһини кэрэбэ сирдиир, сырдыкка угуйар норуот мындыр өйө, улуу муударана буолар. Ыстатыйа иитээччилэргэ, төрөппүттэргэ туһалаах буолуон сөп.

Күлүүс тыллар: сизр- майгы, иитии, өс хоһоонноро

Ханнык бабарар омук бэйэтин төрүт культууратыгар тирэбирэн омук быһыытынан сайдар. Биһиги сахалар олус киэң историялаах, туспа итэбэллээх, үгэстэрдээх, сизрдээх-майгылаах норуот буолабыт. Төрөөбүт норуотун культууратын, үгэстэрин билбэт киһи майгыта-сигилитэ түктэри, тугу да аанһа ахтыбат, дьон-сэргэ сүөргүлүүр, киэр хайһаар киһитэ буолар.

Аныгы үйэбэ оёо адьас кыра сааһыттан уһууаанна иитиллэн улаатар. Дьэ ол иһин уһууаан оёнуу иитэр сүрүн тосхоло - сэмэй майгылаах, үүнэ-тэһиинэ суох, бас-баттах майгыттан туттунар, сизрэ суох быһыыттан тардынар киһилии киһини иитэн таһаарыы буолар.

Иитээччилэр өбүгэлэрбит үтүө үгэстэрин сөргүтэн, норуоттарын таптыыр, киэн туттар, туһан биэрбэт, куһабантан киэр турар дьону иитэр сорук туруоруноохтаахпыт. Саха оёотун сахалыы сизрдээх майгыга иитэргэ, биир көдүүстээх ньыманан сахалыы өс хоһоонноро буолаллар.

Өс хоһооно – киһини кэрэбэ сирдиир, сырдыкка угуйар норуот мындыр өйө, улуу муударана буолар. Сахалар: «Өс хоһооно – өбүгэ номоёо», - дииллэр. Ол аата өс хоһооно бэрт былыргыттан утумнаан үөскээбитин туһунан бэлиэтииллэр. Өс хоһооно – киһи олоғун аргыһа, кырдыгы-сымыйаны, учугэйи- куһағаны араарарга үөрэтэр.

Саха оёото кыра эрдэбиттэн санарар санатыгар өс хоһоонун үгүстүк тутта үөрэнэрэ буоллар, баай ,бэргэн тыллаах-өстөөх, сытыы толкуйдаах, сизрдээх майгылаах буола улаатыа этэ. Үгүһү кэпсии, быһаара барбакка түгэнигэр түбэһиннэрэн, хомоёойдук этэн кэбиһии оёоёо түргэнник тийэр. Учугэй туһунан бэлиэтээн этиллибит өс хоһооно оёнуу үөрдэр, киэн туттууну үөскэтэр, оттон итэбэһин, сыһатын туһунан этиллибит өс хоһооно бэйэ бодотун тардынарга үөрэтэр, толкуйдатар.

Сизэр - майгы тиэмэтигэр сөп түбэхэр өс хоһооно сахаҕа үгүс. Ону иитээччи күннээҕи үлэтигэр туттарыгар сөп гына уонна оҕоҕо өйдөнүмтүө, кылгас судургу өс хоһооннорун хайысхаларынан наардыахха сөп.

Куһаҕан быһыыттан, алҕас туттууттан сэрэтэр өс хоһоонноро «Атаҕастыбын диэн атаххыттан ыллараайаххын», «Киһиргиибин диэн кирсин быстаарай», «Хантайан туран силлээмэ, хараххар түһүө» киһиргиир аһыы диэн үөрэтэллэр.

Сүбэлээн этэр өс хоһоонноро да дэлэйдэр: «Аҕыйах тыл минньигэс, элбэх тыл сымсах», «Айан аргыһы таптыыр», «Аччыгы аһат, тонмуту ириэр», «Дьонноох киһи тутайбат», «Үчүгэй майгын - көтөр кынатын», о.д.а.

Сэмэлиир ис хоһоонноох өс хоһоонноро үгүстэр: «Күөххэ көппүт, бэлэмнэ бэрт», «Саһыл курдук ньыланнас, ыт курдук ырдырҕас», «Сиик хоту сигилилээх, салгын хоту санаалаах», «Харыйаны таннары соспут курдук», о.д.а. Маннык этиилэр куһаҕан кэмэлдьилээх киһини сытыытык таарыйаллар, устунан, хаһан да умнуллубат курдук кэһэлтэнэн буолаллар.

Төрөөбүт дойдуга уонна үлэҕэ тапталы, кырдыксыт уонна чизһинэй быһыыны, доҕорго, дьие кэргэннэ учугэй сыһыаны, харыстанһан уонна кичээни буолууну, эр санаалаах уонна өстөөххө эйэлэспэт хааны иитэр сүүһүнэн өс хоһоонноро бааллар: «Аан дойду ахтылҕаннаах, бар дьон санабыллаах», «Үлэни хаһааныма, аһы хаһаан», «Кырдык көмүстээҕэр күндү», “Үлэ үксэ, тыл аҕыйаҕа үчүгэй”, “Дьолу баҕарар буоллаххына, үлэни таптаа”.

Сүрэхтэ суох буолар куһаҕанын туһунан “Сүрэхтэ суох сүүс сүбэлээх”, “Аһырга аллаах, үлэҕэ көлөөк”, «Хойутаан турбут чыычаах хараҕын хастар” диэн өс хоһооннорун туттуохха сөп.

Өс хоһоонун уһууһаанна күн устата, араас кэмнэ хомоҕойдук тутуннахха, ону таһынан, оонһууларга киллэрдэххэ, оҕолор суолтатын кэбэҕэстик өйдүүлэр.

1.Сарсыарда оболору көрсүү: Иитээччи оҕолору көрсөрүгэр өс хоһоонун туттар «Үтүө күнүнэн оҕолоор!Бөлөххө киирэрбитигэр эйэҕэстик эбэрдэлэһэбит. Эйэҕэс киһи үгүс доҕордоох»

2. Суунуу – тарааны, чэнчистик туттуу:Киһи сууна –тараана, чэнчистик тутта сылдыахтаах диэн өйдөтөбүт. Ыраас киһи туһунан «Тахсан эрэр күн курдук сырдык ньуурдаах, киирэн эрэр күн курдук көмүс иэдэстээх» диэн хоһуйан этиллэр.

3.Танна-симэни:Оҕолор таннар –сыгыннахтанар кэмнэригэр киһи сэргэхтик ыраастык танна сылдыахтаах диэн өйдөтөбүт, “Танара табатын курдук тангын, сир симэҕин курдук симэн” диэн өс хоһоонун туттабыт.

4. Аһааһын, аска сыһыан: Аһааһын кэмигэр киһи сөптөөх аһылыгы аһыахтаах, аһылык кэмин тутуһуохтаах, тиэтэйбэккэ астына аһыахтаах, тобоҕолоуо суохтаах диэн өйдөтөбүт. “Аска өстүйүмэ, ас ааттыа суоҕа”, “Ас халлаантан түспэт”, “Аһы ас курдук аһаа», «Утаттахха уу даа минньигэс” диэн өс хоһооннорун туттуллар.

5. Бодоруһуу, алтыһыы: Биир саастыылаахтаргын кытта алтыһаргар, оонньуургар эйэбэс буол, кыһырыма, охсуһума, оонньууртан көнгөнүмэ диэн үөрэтэбит, иитэбит «Ким доҕордоох – ол дьоллоох”, “Үтүө ат биир кымныыылаах, үтүө киһи биир тыллаах”, “Сүгэ кыайбатаҕын сүбэ кыайар” өс хоһооннорун туттабыт.

6. Үлэбэ, үлэ үөрүйэхтэригэр иити: Киһи үлэни сатыыр, сүрэхтээх буоллаҕына сатаан олорор диэн өйдөбүлү инэрэбит. “Сүрэбэ суох сүүс сүбэлээх”, “Сатабаты үөрэт, билбэти өйдөт”, “Киһи дьоло – үлэбэ”, “Үлэ үксэ, тыл аҕыйаҕа үчүгэй”, “Дьолу баҕарар буоллаххына, үлэни таптаа”, “Сир үүнүүтүнэн, киһи онорбутунан сыаналанар”, “Олоруохтааҕар онорор ордук” диэн өс хоһооннорун көмөлөһүннэрэбит.

7. Үөрэни, дьарыктаны, үөрэххэ сыһыан: Үөрэхтээх киһи өйө – санаата сырдык, сайдыылаах, олоххо хотуулаах буолар диэн өйдөтөбүт. «Үөрэх баар – бараммат баай”, “Күн аайы эбиллибэт билии көбүрүүр”, “Үчүгэй кинигэ киһи өйүн байытар”, “Күн сири сырдатар, үөрэх – киһини”, “Үөрэбэ суох киһи хараҕа суох кэриэтэ” диэн өс хоһооннорун туттабыт.

Түмүк

Өс хоһооно оҕо айдарыгын таба тайанан, дьобурун арыйар, сайыннарар аналлаах. Ол курдук, оҕо толкуйдуур, иэйэр, олоҕу атын хараҕынан таба көрөр сатабыла уһуктар. Оҕолуу уйан дууһата олохпут чаччыларын сөпкө өйдөөн, онно сөптөөх сыанабыл биэрэн куһаҕаны, үчүгэйи араара үөрэнэр.

Өс хоһоонун биир саамай бэлиэ өрүтэ, оҕону сирдээх буолууга иити. Билинни далааһыннаах үйэбэ оҕо кыра эрдэбиттэн куһаҕаны – үчүгэйи таба араара үөрэниэхтээх. Сир – майгы боппуронун өс хоһооно сиһилии арыйар, кыра саастаах оҕо түргэнник тийэр. Л.А. Афанасьев-Тэрис «Сирдээх буолуу» кинигэтигэр майгы туһунан “Майгы толору буолуохтаах... Майгыта үчүгэй киһи киэн көбүстээх буолар... Майгыта үчүгэй киһи эйэбэс буолар” диэн суруйар. Онон саха оботун эйэбэс- сайаҕас, сирдээх майгылаах буоларга иитиэбин.

Туттуллубут литература:

1. Сизэрдээх буолуу: Л.А. Афанасьев.- Дьокуускай:1993
2. Өс хоһооно- өбүгэ номоҕо: остуоруйа –инсценировкалар/М.П. Саввина-Дьокуускай: Бичик,2007
3. Ийэ тыл уонна омук кута-сүрэ: ыстатыйалар хомуурунньуктара-Дьокуускай:2011
4. Федоров Г.Е. Быһаарыылаах өс хоһоонноро уонна тыл номохторо. Дьокуускай, 1992.
5. Кондакова У.Ф. Тыл оонньуулар. Дьокуускай, 1998.
6. Стручкова И.И. Саха бэргэн тыла-өһө. Дьокуускай, 1997.